

วัยหมดระดูหรือวัยทอง พบการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างเกิดขึ้น เนื่องจากการทำงานของรังไข่ที่ลดลงจนถึงไม่ทำงาน ปัจจุบันสตรีเอาใจใส่ดูแลสุขภาพมากขึ้น อาจปรึกษาหมอครอบครัวเกี่ยวกับอาการผิดปกติที่เกิดขึ้น หรือต้องการความรู้ด้านสุขภาพเพื่อป้องกันภาวะแทรกซ้อนที่อาจเกิดในอนาคต ดังนั้นแพทย์เวชศาสตร์ครอบครัวจึงต้องมีความรู้ สามารถให้คำแนะนำและให้การดูแลรักษาสตรีวัยทองได้อย่างถูกต้อง

วัยหมดระดูหรือวัยทองโดยธรรมชาติ (natural menopause) คือ ประจำเดือนขาดหายติดต่อกัน 1 ปี อายุเฉลี่ยประมาณ 45 - 50 ปี ถ้าหมดระดูก่อนอายุ 45 ปี เรียกว่า early menopause ในวัยนี้จะมีระดับ follicular stimulating hormone (FSH) > 30 IU/mL ระดับ estradiol 10 - 20 pg/mL¹ ในกรณีนี้สตรีได้รับการผ่าตัดรังไข่ทั้งสองข้างออกก่อนที่จะหมดระดูโดยธรรมชาติเรียกว่า surgical menopause สตรีวัยหมดระดูบางคนอาจไม่มีอาการใด แต่บางคนอาจมีอาการได้ตั้งแต่วัยใกล้หมดระดู (perimenopause) หรือมีอาการในช่วง 1-2 ปีและอาจถึง 5 ปีภายหลังหมดระดูแล้ว² ส่วนใหญ่จะพบในช่วง perimenopause มากกว่า³ ถ้าเกิดอาการหลังหมดระดูมานานแล้ว หรือมีอาการผิดปกติอื่นร่วมด้วยต้องค้นหาสาเหตุโรค เช่น ภาวะต่อมไทรอยด์เป็นพิษ (thyrotoxicosis), เนื้องอกที่ต่อมหมวกไต (pheochromocytoma), มะเร็งเม็ดเลือดขาว (leukemia), มะเร็งที่อวัยวะอื่น

อาการผิดปกติในสตรีวัยหมดระดู

1. อาการร้อนวูบวาบ (hot flush) หรือรวมเรียกว่า climacteric หรือ vasomotor symptom ลักษณะของอาการนี้ มักจะเกิดขึ้นฉับพลัน ใบหน้า ลำคอ หน้าอก แดงร้อนวูบวาบ ร่วมกับมีอาการเหงื่อออกมาก ระยะเวลาที่เป็นมีตั้งแต่ไม่กี่วินาทีจนเป็นนาทีแล้วหายไปเอง ความถี่ในแต่ละวันแตกต่างกัน มักเป็นบ่อยในช่วงกลางคืน ในสตรีที่มีอาการน้อยอาจไม่รบกวน

ชีวิตประจำวันเท่ากับสตรีที่มีอาการมาก การพิจารณาการรักษา ควรพิจารณาถึงความรุนแรงของอาการด้วยว่า อาการเหล่านั้น ทำให้คุณภาพชีวิตลดลงหรือไม่

2. อาการทางอวัยวะสืบพันธุ์และระบบทางเดินปัสสาวะ (genitourinary symptom) สตรีวัยหมดระดูจะมีอาการช่องคลอดแห้ง รู้สึกน้ำหล่อลื่นในช่องคลอดลดลง เจ็บขณะมีเพศสัมพันธ์ ปัสสาวะแสบขัด ปัสสาวะบ่อย และอาจมีการติดเชื้อทางเดินปัสสาวะบ่อยๆ อาการเหล่านี้เกิดเนื่องจาก mucosa บางลง, collagen fiber และ adipose tissue ลดลง อันเป็นผลจากระดับ estrogen ลดลง ผลในระยะยาวทำให้สตรีหมดระดูมีอาการเนื่องจากอวัยวะในอุ้งเชิงกรานที่หย่อน เช่น stress incontinence, vaginal relaxation, cystocele, rectocele, uterine prolapsed

3. ภาวะกระดูกพรุน (osteoporosis) การวินิจฉัย คือ การตรวจความหนาแน่นของมวลกระดูก (bone mineral density, BMD) โดยเครื่อง dual-energy X-ray absorptiometry (DEXA หรือ DXA) ตรวจ 3 ตำแหน่งคือ กระดูกสันหลัง (lumbar spine), สะโพกและข้อมือ การวินิจฉัยใช้ T Score คือ เทียบค่าความหนาแน่นมวลกระดูกที่วัดได้เทียบกับค่าปกติที่พบในสตรีวัยผู้ใหญ่ปกติ เกณฑ์การวินิจฉัยภาวะกระดูกพรุน คือ T Score น้อยกว่า - 2.5 SD ดังแสดงในตารางที่ 1⁴

ตารางที่ 1 แสดงเกณฑ์การวินิจฉัยภาวะกระดูกพรุนจากค่าความหนาแน่นของมวลกระดูกโดย DEXA⁴

การวินิจฉัย	ค่า T Score
ภาวะปกติ	0 ถึง - 1 SD
ภาวะกระดูกบาง	- 1 ถึง - 2.5 SD
ภาวะกระดูกพรุน	ต่ำกว่า - 2.5 SD

*ภาควิชาสูติศาสตร์รีเวชวิทยา คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล

สตรีวัยหมดระดูที่มีภาวะกระดูกพรุนอาจไม่มีอาการอะไร แต่ส่วนหนึ่งอาจมีอาการปวดหลังเรื้อรังเนื่องจากมี vertebral compression fracture อาการแสดงที่พบบ่อยคือ ความสูงลดลง หลังโก่งค่อมมากขึ้น กระดูกหักง่ายจากแรงกระแทกเพียงเล็กน้อย การตรวจ BMD แนะนำให้เริ่มตรวจเมื่ออายุ 65 ปี แต่ถ้ามีความเสี่ยงที่จะเกิดกระดูกพรุนควรพิจารณาตรวจ BMD ก่อน ปัจจัยเสี่ยงได้แก่ ประวัติกระดูกหักง่ายมาก่อน, ประวัติกระดูกพรุนในครอบครัว, ต่อมสุรา, สูบบุหรี่, รูปร่างผอมบาง, หมอกระดูกเร็ว, ไม่ค่อยออกกำลังกาย, ได้รับ calcium ไม่เพียงพอ เช่น มีปัญหาเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหารหรือลำไส้ ทำให้ดูดซึม calcium ได้ลดลง รับประทานอาหารเจหรือมังสวิรัต, ใชยาที่มีผลทำให้มวลกระดูกลดลง เช่น steroid, thyroid hormone, heparin การตรวจติดตาม BMD ทำทุก 5 ปีถ้าผลปกติ ทุก 2-5 ปีถ้ามีภาวะกระดูกบาง และทุก 2 ปีถ้ามีภาวะกระดูกพรุน การตรวจ BMD มีข้อจำกัดคือค่าใช้จ่ายสูง ไม่สามารถทำได้ทุกสถานพยาบาล ดังนั้นการประเมินความเสี่ยงในการเกิดภาวะกระดูกพรุนจากตัวบ่งชี้ที่นิยมใช้ คือ

OSTA index (Osteoporosis Self-assessment Tool for Asians)⁷ คำนวณตามสูตร คือ

OSTA index = 0.2x [น้ำหนัก (กิโลกรัม) - อายุ (ปี)]
 ค่าที่ได้มากกว่า - 1 อยู่ในกลุ่มความเสี่ยงต่ำ, ค่าที่ได้อยู่ระหว่าง - 1 ถึง - 4 อยู่ในกลุ่มความเสี่ยงปานกลาง, ค่าที่ได้น้อยกว่า - 4 อยู่ในกลุ่มความเสี่ยงสูง

ในกลุ่มที่อยู่ในกลุ่มความเสี่ยงต่ำ ไม่จำเป็นต้องส่งตรวจเพิ่มเติม ถ้าอยู่ในกลุ่มความเสี่ยงปานกลางและมีปัจจัยเสี่ยงต่อภาวะกระดูกพรุน ควรส่งตรวจ BMD และถ้าอยู่ในกลุ่มความเสี่ยงสูง ควรส่งตรวจ BMD เลย เพื่อประเมินความหนาแน่นของกระดูก แล้วพิจารณาให้การรักษา

ยาที่ใช้รักษากระดูกพรุนนอกจากยาในกลุ่มฮอร์โมนทดแทนแล้วยังมียาในกลุ่ม bisphosphonate, calcitonin, parathyroid hormone และ strontrium ralenate จากการศึกษาดูผลการรักษาของยาเหล่านี้ในช่วงเวลา 2 ปี ดังแสดงในตารางที่ 2¹

ตารางที่ 2 การเปลี่ยนแปลงมวลกระดูกและกระดูกหักหลังรักษาด้วยยากกลุ่มต่างๆเป็นเวลา 2 ปี

สภาพกระดูก	Placebo	Estrogen/ Progestin	Bisphosphonate	Raloxifene	Tibolone	Calcitonin
Spinal BMD	- 5%	+ 6%	+ 5 - 6%	+ 2 - 3%	+ 5 - 6%	+ 2 - 3%
Femoral BMD	- 5%	+ 6%	+ 5 - 6%	+ 2 - 3%	+ 4 - 5%	?
Spinal fracture	-	- 50%	- 48%	- 47%	?	- 33%
Hip fracture	-	- 55%	- 51%	0	?	?

รูปแบบของฮอร์โมนทดแทน

1. ฮอร์โมนทดแทนแบบรับประทาน (enteral form)

แบ่งตามส่วนประกอบของฮอร์โมน ดังตารางที่ 3

- Estrogen only ใช้ในกรณีที่สตรีวัยทองนั้นไม่มีมดลูกแล้ว แต่มีข้อบ่งชี้ที่ต้องใช้ฮอร์โมนรักษาอาการจากการขาด estrogen

- Combined estrogen and progestogen ใช้ในกรณีที่สตรีวัยทองนั้นยังมีมดลูกอยู่ progestogen จะป้องกันผลของ estrogen ต่อเยื่อบุมดลูก ฮอร์โมนทดแทนแบบนี้แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ รับประทานแล้วมีเลือดประจำเดือน (cyclic regimen) และแบบรับประทานแล้วไม่มีเลือดออกตามรอบเดือน (continuous regimen)

- Selective estrogen receptor modulator (SERM)
ยาในกลุ่มนี้ ได้แก่ Raloxifene (Celvista®) ออกฤทธิ์เป็น
estrogen agonist ที่กระดูก แต่ออกฤทธิ์เป็น estrogen

antagonist ที่เยื่อบุมดลูกและเต้านม ยาในกลุ่มนี้พบว่าอาจทำ
ให้อาการ climacteric มากขึ้นได้ โดยเฉพาะ 1 - 2 ปีแรก
ของการรักษา

ตารางที่ 3 ชนิดและรูปแบบของฮอร์โมนทดแทน

ฮอร์โมนทดแทน	ส่วนประกอบของฮอร์โมน
Cyclic regimens	
Cycloprogynova	estradiol valerate 2 mg x 21 เม็ด add norgestrel 0.5 mg ใน 10 เม็ดหลังของแผง
Premelle cycle 5	conjugated equine estrogen 0.625 mg x 28 เม็ด add medroxy progesterone acetate 5 mg ใน 14 เม็ดหลังของแผง
Climen	estradiol valerate 2 mg x 21 เม็ด add cypoteron acetate 1 mg ใน 10 เม็ดหลังของแผง
Femoston 1/10	estradiol 1 mg x 28 เม็ด add hydrogesterone 10 mg ใน 14 เม็ดหลังของแผง
Continuous combined regimens	
Activelle	estradiol 1 mg and norethisterone acetate 0.5 mg x 28 เม็ด
Premelle 2.5,5	conjugated equine estrogen 0.625 mg and medroxy progesterone acetate 2.5 or 5 mg x 28 เม็ด
Femoston conti	estradiol 1 mg and dydrogesterone 5 mg x 28 เม็ด
Parenteral preparation	
Climara 50 (patch)	estradiol 3.9 mg
Oestrogel (gel)	estradiol 1 mg/ 2.5 g of gel
Premarin vaginal cream	conjugated equine estrogen 0.625 mg/ 1 g of cream
Vagifem vaginal tablet	estradiol 25 µg
Preparation other than estrogen and progestin (nonconventional hormone)	
Celvista	Raloxifene 60 mg
Livial	Tibolone 2.5 mg

2. ฮอโมนทดแทนแบบไม่รับประทาน (parenteral form) มีหลายรูปแบบ ได้แก่ ครีมหาทิวหนัง (Oestrogel), เจลทาผิวหนัง (Divigel), แผ่นแปะผิวหนัง (Climara), สเปรย์พ่นจมูก ซึ่งฮอโมนเหล่านี้ใช้รักษาอาการทาง systemic แต่ถ้าใช้ในสตรีที่มีมดลูกอยู่ ต้องให้ cyclic progestogen ด้วยเพื่อป้องกันฤทธิ์ของ unopposed estrogen การใช้ parenteral form นี้ จะใช้ในกรณีที่สตรีนั้นไม่มีระดับไขมันสูงมากผิดปกติ หรือมีการทำงานของตับที่เริ่มผิดปกติ เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยง 1st pass hepatic effect นอกจากนี้ยังมีฮอโมนที่ใช้เพื่อออกฤทธิ์เฉพาะที่ เช่น ครีมหทาในช่องคลอด (Premarin cream), ยาเม็ดเหน็บในช่องคลอด (Vagifem), วงแหวนใส่ในช่องคลอด (Estring) ยาเหล่านี้ใช้เพื่อรักษา genitourinary symptom

ข้อแนะนำในการใช้ฮอโมนทดแทนวัยทอง

การใช้ฮอโมนทดแทนในสตรีวัยหมดระดู [hormone replacement therapy (HRT) or hormone therapy (HT)] ควรใช้เมื่อมีข้อบ่งชี้ และไม่มียข้อห้าม รวมทั้งประเมินผลดีและความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้น โดยเฉพาะความเสี่ยงต่อมะเร็งเต้านม ลิ่มเลือดอุดตัน

ข้อบ่งชี้ในการรักษาด้วยฮอโมนทดแทนวัยหมดระดู⁷

- ใช้เพื่อรักษา climacteric symptom
- ใช้เพื่อรักษา genitourinary symptom
- ใช้เพื่อรักษาและป้องกันภาวะกระดูกพรุน

ข้อห้ามในการรักษาด้วยฮอโมนทดแทนวัยหมดระดู⁷

- เลือดออกผิดปกติทางช่องคลอดที่ยังไม่รู้สาเหตุ
- มะเร็งเต้านม
- เป็นหรือมีประวัติลิ่มเลือดอุดตันในหลอดเลือดดำ
- โรคตับรุนแรง (active liver disease)
- ภาวะ hypertriglyceridemia > 750 mg/dL
- มะเร็งเยื่อบุโพรงมดลูก

Guideline ของ International Menopause Society (IMS) 2007⁸ เรื่องการใช้ฮอโมนทดแทนในช่วง peri/post menopause สรุปได้ดังนี้

- Hormone therapy มีประสิทธิภาพมากที่สุดในการรักษาอาการร้อนวูบวาบและอาการทางระบบปัสสาวะ (vasomotor and urogenital symptoms)

- การให้ hormone therapy สำหรับสตรีแต่ละรายต้องปรับขนาด วิธีให้ยา ชนิดของยาที่เหมาะสมเป็นรายๆไป ฮอโมนแต่ละชนิด ไม่ว่าจะ เป็น estrogen หรือ progestogen วิธีบริหารยา รวมทั้งขนาดของยาอาจมีผลต่อ risk and benefit ไม่เหมือนกัน

- ใช้ขนาดยาที่ต่ำที่สุดที่ทำให้อาการดีขึ้นหรือหายไป ดังนั้นควรเริ่มให้ขนาดต่ำกว่าก่อน (low dose) ถ้าอาการไม่ดีขึ้นจึงค่อยๆเพิ่มเป็นขนาดมาตรฐาน (standard dose) โดยฮอโมนขนาดมาตรฐาน คือ สูตรฮอโมนที่มีเอสโตรเจนเทียบเท่า conjugated equine estrogen (CEE) วันละ 0.625 มิลลิกรัม ส่วนฮอโมนขนาดต่ำ (low dose) หมายถึงฮอโมนที่มี CEE วันละ 0.3 มิลลิกรัมหรือเอสโตรเจนอื่นในขนาดที่ตัดเทียบ

- ในภาวะที่รังไข่ไม่ทำงานก่อนอายุ 45 ปี ไม่ว่าจะจากการผ่าตัดหรือโดยธรรมชาติ ถ้าไม่มีข้อบ่งห้ามที่จะให้ฮอโมนทดแทน ก็จะมีประโยชน์ต่อผู้ป่วยมากกว่าที่จะไม่ให้ฮอโมนทดแทน โดยให้ทานอย่างน้อยจนเข้าสู่อายุเฉลี่ยของวัยหมดระดูโดยธรรมชาติ คืออายุประมาณ 50 ปี

- ในกรณีให้ฮอโมนเพื่อรักษา urogenital symptom ควรให้ estrogen แบบเฉพาะที่ และให้ในขนาดต่ำที่สุดที่สามารถรักษาอาการได้ โดยถ้าให้ในระยะเวลานั้นๆ ไม่จำเป็นต้องให้ progestogen ร่วมด้วย แต่ถ้าต้องให้ทุกวันและให้ในระยะยาว ก็จำเป็นต้องให้ progestogen เพื่อป้องกันเยื่อบุมดลูกหนาตัวหรือมะเร็งเยื่อบุมดลูกด้วย

- ในสตรีหมดระดูที่อายุน้อยกว่า 60 ปี ถ้ามีข้อบ่งชี้ในการให้ฮอโมนเช่น climacteric หรือ genitourinary symptom และไม่มีข้อบ่งห้าม การให้ฮอโมนก็จะมีผลทำให้คุณภาพชีวิตของผู้ป่วยดีขึ้นมากกว่าเกิดผลเสียอื่น

- ในสตรีที่อายุมากกว่า 60 ปี หรือให้ฮอโมนไปจนถึงอายุ 60 ปีแล้ว การจะให้ฮอโมนต่อควรพิจารณาทบทวนถึงประโยชน์กับผลเสียที่จะเกิดขึ้นว่าคุ้มค่าหรือไม่

- Transdermal estrogen, natural progestogen มีความเสี่ยงในการเกิด VTE ต่ำกว่าฮอร์โมน estrogen ในรูปกินและ progestogen ชนิดอื่น

- Hormone therapy อาจมีผลดีต่อระบบหลอดเลือดและหัวใจ (cardioprotective) ถ้าให้เมื่ออายุน้อย โดยเฉพาะในช่วงอายุ 40 - 60 ปี (window of opportunity)

- การให้ฮอร์โมนอาจมีผลดีต่อเนื้อเยื่อเกี่ยวพัน เช่น ผิวหนัง ข้อต่อ และหมอนรองกระดูกสันหลัง

- ในสตรีที่ตัดมดลูกแล้ว และมีข้อบ่งชี้ในการรักษาด้วยฮอร์โมน ควรได้รับฮอร์โมนเอสโตรเจนอย่างเดียว จาก WHI study ถ้าให้ไม่เกิน 7 ปีไม่เพิ่มความเสี่ยงต่อมะเร็งเต้านม ส่วนในผู้หญิงที่ยังมีมดลูกอยู่ควรได้รับฮอร์โมนเอสโตรเจนร่วมกับโปรเจสโตเจน และถ้าใช้ไม่เกิน 5 ปีพบว่ายังไม่เพิ่มความเสี่ยงในการเกิดมะเร็งเต้านม

การดูแลสตรีวัยทองควรซักประวัติอาการผิดปกติที่มีความรุนแรง การรบกวนคุณภาพชีวิต ปัจจัยเสี่ยงในการเกิดภาวะกระดูกพรุน มะเร็งเต้านม ตรวจร่างกาย ตรวจภายใน แล้วนำทั้งหมดมาประเมินเพื่อให้การรักษาว่า จำเป็นต้องได้รับฮอร์โมนทดแทนหรือไม่ มีประโยชน์มากกว่าผลเสีย หรือ ความเสี่ยงมากขึ้นหรือไม่ ถ้าต้องให้ฮอร์โมนทดแทน ควรมีการตรวจติดตาม หยุดใช้เมื่อหมดข้อบ่งชี้ ถ้ามีแต่ปัญหาเรื่องกระดูกพรุนโดยไม่มี climacteric symptom ควรพิจารณาใช้ยาเพื่อผลของกระดูกอย่างเดียว และที่สำคัญในการดูแลสตรีวัยระยะดู คือ การแนะนำการดูแลสุขภาพ ส่งเสริมพฤติกรรมด้านสุขภาพ⁹ เช่น การรับประทานอาหารเพื่อให้ได้สารอาหารวิตามินและเกลือแร่โดยเฉพาะ calcium ให้เพียงพอในแต่ละวัน การออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ กิจกรรมสันทนาการเพื่อคลายเครียด การตรวจสุขภาพประจำปี การตรวจเพิ่มเติมในรายที่มีความเสี่ยง ในวัยสูงอายุมากขึ้นควรป้องกันความเสี่ยงในการหกล้ม ปรับเปลี่ยนสภาพสิ่งแวดล้อมในบ้าน รวมทั้งการดูแลเอาใจใส่ด้านจิตใจจากบุคคลในครอบครัว เหล่านี้ก็จะทำให้สตรีวัยหมดระดูมีสุขภาพกายและใจที่ดีขึ้น

เอกสารอ้างอิง

1. Speroff L, Fritz MA. Menopause and the perimenopause Transition. In: Speroff L, Fritz MA, eds. Clinical gynecologic endocrinology and infertility. 7th ed. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 2005: 621-88
2. Oldenhave A, Jazmann LJB, Haspels AA, Everaerd WTAM. Impact of climacteric on well-being. Am J Obstet Gynecol 1993;168:772-80
3. McKinlay SM, Brambilla DJ, Posner JG. The normal menopause transition. Maturitas 1992;14:103-15
4. Kanis J, Melon III LJ, Christansen C, Johnston C, Khaltav N. Perspective: the diagnosis of osteoporosis. J Bone Miner Res 1994;9:1137-41
5. Koh LK, Sedrine WB, Torralba TP, Kung A, Fujiwara S, Chan SP, *et al.* A simple tool to identify Asian women at increased risk of osteoporosis. Osteoporosis Int 2001;12:689-777
6. Reed SD, Newton KM, Lacroix AZ. Indication for hormone therapy: the post-women's health initiative era. Endocrinol Metab Clin North Am 2004;33:691-715
7. Speroff L, Fritz MA. Postmenopause hormone therapy. In: Speroff L, Fritz MA, eds. Clinical Gynecologic Endocrinology and Infertility. 7th ed. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 2005; 621-88
8. Board of the International Menopause Society, Pines A, Sturdee DW, Birkhäuser MH, Schneider HP, Gambacciani M, Panay N. IMS updated recommendations on postmenopausal hormone therapy. Climacteric 2007;10:181-94
9. North American Menopause Society. Clinical challenges of perimenopause: consensus opinion of The North American Menopause Society. Menopause 2007;7:5-13